

Magdalena Boczkowska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Resilience rodziny – geneza koncepcji, główne pojęcia, kierunki badań

W niniejszym artykule zarysowano koncepcję resilience rodziny, która w szerokim ujęciu dotyczy możliwości adaptacyjnych rodzin w obliczu doświadczanych przeciwności losu lub traumatycznych zdarzeń. Wyjaśniono genezę koncepcji wywodzącej się od badań nad indywidualnym resilience, wskazano także sposoby jej definiowania. W sposób syntetyczny opisano główne pojęcia wchodzące w zakres resilience rodziny. Opisano również możliwości eksploracji badawczych wśród rodzin doświadczających różnych problemów. Podjęte w artykule rozważania mają na celu ukazanie złożoności koncepcji resilience rodziny oraz wskazanie na konieczność ustalenie jej jednolitych ram teoretyczno-empirycznych i zintegrowania z indywidualną koncepcją resilience.

Słowa kluczowe: resilience, resilience rodziny, systemy rodzinne, procesy rodzinne, rodzinna adaptacja

Family resilience – genesis of concepts, main terms, research trends

This article outlines the concept of family resilience, which in a broad sense refers to the adaptability of families in the face of experienced adversities or traumatic events. The genesis of the concept derived from the research on individual resilience is explained and the ways of its definition are indicated. The main concepts included in the resilience of a family are described in a synthetic way. The possibilities of research explorations among families experiencing various problems are also described. The considerations undertaken in the article aim to show the complexity of the concept of family resilience and indicate the need to establish its uniform theoretical and empirical framework and to integrate it with the individual resilience concept.

Keywords: resilience, family resilience, family systems, family processes, family adaptation

Wprowadzenie

Poddając analizie sposoby funkcjonowania rodzin w obliczu różnych zadań i codziennych wyzwań nasuwają się pytania dotyczące uwarunkowań zarówno pozytywnych, jak i negatywnych zachowań adaptacyjnych. Wydaje się być zasadne

poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, z czego wynika fakt, że niektóre rodziny w obliczu przewlekłych, stresujących sytuacji, czy też jednorazowych traumatycznych zdarzeń radzą sobie z przeciwnościami, a ich funkcjonowanie jest stabilne, w przeciwieństwie do innych rodzin, których prawidłowe funkcjonowanie jest zaburzone pomimo zbliżonych okoliczności? Możliwości znalezienia odpowiedzi na te pytania upatruje się w koncepcji resilience rodziny, która w szerokim ujęciu definiowana jest jako dynamiczny proces związany z pozytywną adaptacją rodziny w zderzeniu z różnymi przeciwnościami losu, czy stresującymi i traumatycznymi doświadczeniami (Walsh 2006). Niniejsze opracowanie ma na celu przybliżenie czytelnikom koncepcji resilience rodziny. Poddano zatem analizie genezę resilience rodziny, sposoby jego definiowania oraz główne pojęcia z nim związane. Kolejne rozważania dotyczyć będą również możliwości eksploracji badawczych związanych z resilience rodziny w różnych grupach społecznych.

Resilience rodziny to koncepcja, której źródła upatrywać należy w ogólnej koncepcji resilience definiowanej jako zdolność jednostki do stawienia czoła trudnym wyzwaniom życiowym i odbicia się od nich, a w rezultacie - funkcjonowania jeszcze lepszego, niż wcześniej (Masten, Cichetti 2016). E.J. Anthony, N. Garmezy, E. Werner (za: Martin, Nojoroge 2005) – to badacze, którzy wskazali znaczenie zmienności w funkcjonowaniu adaptacyjnym i przebiegu życia młodych ludzi wychowujących się w dysfunkcyjnych rodzinach, narażonych na traumę czy ubóstwo. Badacze doszli do wniosku, że istnieje czynnik, który warunkuje radzenie sobie oraz pozytywną adaptację w grupach ryzyka. W początkowej fazie badań czynnik ten był określany jako niewrażliwość lub odporność na stres, ale obydwie te terminy były niewystarczające i zdecydowano o przyjęciu terminu resilience, który wskazywał na szerokie spektrum badania pozytywnej adaptacji w kontekście ryzyka lub przeciwności losu (Masten, Tellegen 2012). Większość teorii i badań koncentrowała się na resilience w wymiarze indywidualnym. Zmiana orientacji na systemy rodzinne rozszerzyła spektrum możliwości poznawczych z diady rodzic-dziecko na szeroką sieć relacyjną (Walsh 2016).

Resilience rodziny opiera się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytania: Co pomaga rodzinom pozytywnie funkcjonować i odzyskać siły w obliczu znacznego ryzyka? (Henry i in. 2015). Ocena rodziny zorientowana na resilience ma na celu zidentyfikowanie członków, którzy są lub mogą stać się wsparciem dzieci, których pozytywny rozwój jest zagrożony, wierzą w ich potencjał, wspierając ich wysiłki i zachęcając do działań. Wskazuje się, że nawet w problemowych rodzinach rodzice, przybrani rodzice, rodzeństwo czy inni opiekunowie mogą wnieść znaczący wkład w rozwój dzieci, a dziadkowie, chrzestni, ciotki, wujkowie, kuzyjni i nieformalni krewni mogą odgrywać w tym procesie rolę wspierającą (Ungar 2004). Koncepcja resilience może więc odnosić się nie tylko do jednostek, ale także systemów – rodzinnych czy społecznych. W tym kontekście resilience traktuje się

jako zdolność systemu do utrzymania równowagi mimo zaistnienia niekorzystnych warunków.

W odniesieniu do systemu rodzinnego definiuje się resiliencję jako jego właściwość, która może sprzyjać zdolności do pozytywnej adaptacji poszczególnych członków rodziny (Masten, Monn 2015). Rodziny mogą doświadczać zmian, które w perspektywie krótko- i długoterminowej mogą zakłócać jej kompetencje lub adaptację (Hawley, DeHaan 1996). Podstawowe założenie teorii systemów wskazuje, że poważne kryzysy i długo utrzymujące się trudne wyzwania życiowe mają wpływ na funkcjonowanie całej rodziny, a kluczowe procesy rodzinne pośredniczą w adaptacji (pozytywnej lub negatywnej) wszystkich członków rodziny osobno, ich wzajemnych związkach oraz rodziny jako całości. W przypadku wystąpienia przeciwności losu, podejście i reakcja rodziny ma kluczowe znaczenie dla resiliencji wszystkich jej członków – od małych dzieci po osoby starsze. Kluczowe procesy transakcyjne w rodzinie umożliwiają jej zjednoczenie się w stresujących momentach i podjęcia adekwatnych działań, które zmniejszą ryzyko wystąpienia dysfunkcji rodziny i wspierają pozytywną adaptację oraz poradzenie sobie w przyszłości w obliczu trudnych wyzwań (Walsh 2016).

Resiliencja rodziny odnosi się zatem, jak niektóre rodziny skutecznie sobie radzą w obliczu znacznego ryzyka (Henry i in. 2015). Koncepcja ta może być również definiowana jako zdolność rodziny do pozytywnej adaptacji mimo doświadczenia niesprzyjających wydarzeń życiowych, z których rodzina wychodzi jeszcze silniejsza, bardziej stabilna i zaradna (Simon i in. 2005). Zgodnie z tą definicją, aby mówić o resiliencji rodziny, muszą zaistnieć dwa warunki: zarówno rodzina jako całość, jak i poszczególni jej członkowie wykazują pozytywną reakcję w obliczu trudnych sytuacji życiowych oraz w wyniku doświadczania trudnej sytuacji życiowej rodzina radzi sobie znacząco lepiej niż przed kryzysem. Resiliencja rodziny bywa również ujmowana jako wielowymiarowy proces. W tym ujęciu wskazuje się trzy główne wymiary resiliencji rodziny:

- czas trwania niekorzystnej sytuacji, z którą rodzina musi się zmierzyć (krótkotrwałe – wyzwanie, długotrwałe – kryzys);
- miejsce rodziny w cyklu życia w momencie wystąpienia wyzwania lub kryzysu; mogą to być normatywne wyzwania rodzinne jak narodziny dziecka, pójście dziecka do szkoły, jak i nienormatywne zdarzenia związane z funkcjonowaniem rodziny;
- zasoby wsparcia społecznego, z których rodzina może skorzystać w sytuacji kryzysu (McCubbin, McCubbin 1988).

Za rozpatrywaniem resiliencji rodziny w kategorii procesu przemawia fakt, iż większość czynników stresujących w rodzinach nie jest jedynie pojedynczym, krótkotrwałym zdarzeniem, a raczej złożonym zestawem zdarzeń o pewnej sekwencji. Na przykład analizując resiliencję w kontekście rozwodu rodziców należy

wziąć pod uwagę kolejne procesy rodzinne – od eskalacji napięć i konfliktów po separację, prawne rozwody, ustanowienie opieki, reorganizację gospodarstw domowych i przeformułowanie relacji rodzic-dziecko. Następnie dzieci i rodziny przechodzą kolejne etapy – związane z napięciami finansowymi, relokacją, ponownym małżeństwem czy partnerstwem (Walsh 2016). Istotne jest również, jak rodziny radzą sobie w obliczu tzw. stresorów skumulowanych - niektóre rodziny doskonale radzą sobie w obliczu krótkoterminowych kryzysów, ale nie radzą sobie w obliczu narastających obciążeń związanych z licznymi wyzwaniami związanymi np. z przewlekłą chorobą czy niepełnosprawnością, ubóstwem, funkcjonowaniem w strefie wojny i konfliktów zbrojnych. Skumulowanie negatywnych czynników może obciążyć rodzinę i spowodować zagrożenie jej prawidłowego funkcjonowania i ryzyko wystąpienia kolejnych problemów. Nazywane jest to efektem kaskadowym (Patterson 2002). Odporność rodziny na pojedyncze lub długotrwałe stresujące czy traumatyczne zdarzenia w tym ujęciu jest ujmowana jako złożony, wielowymiarowy proces, a nie cecha przypisana raz na zawsze. Mnogość czynników warunkujących resilience rodziny stwarza konieczność poszukiwania coraz bardziej złożonych modeli badawczych, które umożliwiłyby dogłębne poznanie i zrozumienie tego procesu.

Koncepcja resilience rodziny integruje kilka podejść: teorię stresu, systemy rodziny i indywidualne resilience (Hawley, DeHaan 1996). Początkowo badacze resilience rodziny koncentrowali się na cechach rodzin, które radzą sobie pozytywnie w obliczu przeciwności losu. Następnie zaczęto odchodzić od przekonania o resilience jako cechy rodziny na rzecz postrzegania resilience, jako mocnej strony rodziny, która „uruchamia się” w obliczu przeciwności. Resilience rodziny w badaniach tzw. pierwszej fali bazowało na koncepcji indywidualnego resilience opisującego dzieci, które pomimo doświadczania przeciwności losu, pozytywnie funkcjonowały. Pierwsza fala zainteresowań nad resilience rodziny stanowiła przedłużenie teorii stresu rodzinnego z uwzględnieniem mocnych stron rodzin podczas ekspozycji na stresujące zdarzenia (McCubbin, McCubbin 1988). W drugiej fali nastąpiło odkrywanie podstawowych procesów indywidualnej odporności. Trzecia fala to badania interwencyjne/prewencyjne oraz zidentyfikowanie mediatorów i moderatorów powiązań ryzyka i pozytywnej adaptacji. Czwarta fala to obecny nurt badań nad resilience –obejmuje on podejście multidyscyplinarne, którego istotą jest badanie mechanizmów ochronnych na wielu przykładowych poziomach ekosystemów współegzystujących w resilience (Henry i in. 2015; Masten 2007). Resilience rodziny obecnie znajduje się w trzeciej fali. Początkowo zajmowano się mocnymi stronami rodzin, które pozytywnie adaptują się pomimo przeciwności losu (Patterson 1988). W drugiej fali postawiono nacisk na resilience rodziny w kontekście wielowymiarowego procesu (Hawley, DeHaan 1996); w fali trzeciej (Henry i in. 2015) uporządkowano terminologię związaną z resilience oraz

zaproponowano Model Odporności Rodziny (FRM), który pozwala zrozumieć ryzyko rodzinne, ochronę, wrażliwość (podatność na zagrożenia) oraz adaptację na wielu poziomach systemów wraz z ich rodzinnymi znaczeniami sytuacyjnymi, rodzinnymi systemami adaptacyjnymi (FAS) i ekosystemami przeciwności losu (Weber 2011).

Koncepcja resilience rodziny znajduje zastosowanie na gruncie pedagogiki specjalnej. Wciąż wzrastająca popularność psychologii pozytywnej (Byra, 2019) kieruje teoretyczne i empiryczne dociekania badawcze w stronę poszukiwania konstruktów pozwalających wyjaśnić pozytywną adaptację w trudnych, stresujących – czasami traumatycznych – zdarzeń. Psychospołeczne funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością (w różnych momentach ich życia), ich rodzin – małżonków, partnerów, rodziców, dzieci, stanowi obiekt zainteresowań badaczy, którzy w swoich dociekanich próbują odpowiedzieć na pytania związane z jej uwarunkowaniami. Podkreśla się, że wystąpienie niepełnosprawności i wszystkich konsekwencji z nią związanych nie dotyczy tylko osoby doświadczającej jej, ale całych rodzin – a w przypadku osób dorosłych – przede wszystkim małżonków czy partnerów (Chan, 2000).

Resilience – kierunki badań

Resilience rodziny opisuje się w trzech kategoriach, przy czym w każdej z nich podaje się trzy wymiary: system przekonań (nastawienie wobec kryzysu i wyzwań, pozytywny punkt widzenia, transcendencja – duchowość), organizacja rodziny (równowaga między stałością a zmianą, przywództwo i kontakty, zasoby socjalne i finansowe) oraz procesy komunikacji (jasne i spójne komunikaty, dzielenie się uczuciami, współpraca w rozwiązywaniu problemów). W koncepcji K. Black i M. Lobo (2008) wskazuje się na zestaw czynników mających związek z odzyskiwaniem sił przez rodzinę (*recovery factors*): pozytywny punkt widzenia (*positive outlook*), zasoby duchowe (*spirituality*), porozumienie (*family member accord*), elastyczność (*flexibility*), komunikacja rodzinna (*family communication*), gospodarowanie pieniędzmi (*financial management*), czas spędzamy razem (*family time*), wspólny odpoczynek (*shared recreation*), rutynowe zajęcia i tradycje rodzinne (*routines and rituals*), dostęp do sieci wsparcia (suport network). W teorii ekosystemów U. Broffenbrennera (1979) wskazuje się na rolę takich czynników chroniących, jak: rodzina, grupa rówieśnicza, zasoby społecznościowe, szkoła, praca i inne systemy społeczne, które mogą być postrzegane jako odpowiedzialne za pielęgnowanie i wzmacnianie resilience. Za źródła resilience podaje się również zasoby kulturalne i duchowe (McCubbin, McCubbin 2013; Walsh 2009) – szczególnie

w przypadku osób, które borykają się z dyskryminacją i barierami społeczno-ekonomicznymi (Boyd-Franklin, Karger 2012). Podkreśla się również znaczenie perspektywy rozwojowej przy analizowaniu resilience rodziny – wpływ przeciwności losu zmienia się w czasie, w zależności od warunków oraz w odniesieniu do indywidualnego i rodzinnego cyklu życia (Walsh 2016). Koncepcja resilience rodziny znajduje zastosowanie w analizach funkcjonowania rodzin z różnymi problemami.

H. McCubbin i współpracownicy (1998) badali odporność rodzin wojskowych oraz rodzin mniejszości rasowych. Doszli do wniosku, że aby pozytywnie radzić sobie w stresującym środowisku, nie wystarczą zasoby indywidualne, ale dobrze funkcjonujący system rodzinny. W literaturze przedstawione są badania nad resilience rodziny w kontekście funkcjonowania rodzin wojskowych (Saltzman i in. 2011). Ze względu na trwające we współczesnym świecie konflikty zbrojne, coraz więcej członków rodzin wojskowych staje w obliczu różnych problemów: choroby psychiczne, nadużywanie alkoholu i substancji psychoaktywnych, trudności wynikające ze zmian miejsca zamieszkania, konieczność zapewnienia bezpieczeństwa rodzinie. Brak odporności na czynniki stresogenne wynikające z bycia członkiem rodziny wojskowej może prowadzić do zaburzenia funkcjonowania zarówno poszczególnych członków rodziny, jak i całego systemu rodzinnego. Dlatego też tak istotne jest wzmacnianie zasobów ochronnych, dzięki czemu redukuje się ryzyko negatywnej adaptacji.

J.P. Coyle (2009) prowadził badania resilience rodziny wśród 674 amerykańskich i kanadyjskich rodzin, w których występował problem alkoholowy. Badania wskazały na wysoki stopień zróżnicowania funkcjonowania tych rodzin. Wyodrębniono trzy typy rodzin z problemem alkoholowym w odniesieniu do resilience, odporności na stres i przewlekły kryzys. Pierwszy z nich obejmuje rodziny cechujące się wysokim poziomem resilience pomimo występującego w rodzinie alkoholizmu – członkowie rodziny (współmałżonek, dzieci) dobrze funkcjonują i prawidłowo rozwijają, czasem nawet osiągając ponadprzeciętne wyniki. Inny typ rodzin, na skutek nadużywania alkoholu przez jednego z ich członków, doświadcza wielu negatywnych skutków, a poziom ich resilience jest niski. Trzeci typ rodzin znajduje się pomiędzy wymienionymi dwoma.

J. Power i in. (2016) przeprowadzili badania wśród jedenastu australijskich dorosłych, których jeden z rodziców był dotknięty chorobą psychiczną. Badacze w wywiadach pogłębionych koncentrowali się na sposobach reagowania tych rodzin na wyzwania codziennego życia, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu, jakim była choroba psychiczna rodzica. Badania wskazały, że rozwijanie resilience rodziny odbywa się przede wszystkim dzięki rutynie i regularnym rytuałom rodzinnym oraz utrzymywaniu poczucia humoru i codziennego optymizmu. Lepsze radzenie sobie z codziennymi wyzwaniami w niektórych przypadkach

więzało się z otwartą komunikacją na temat chorób psychicznych – dzięki niej zaobserwowano większe poczucie więzi rodzinnej. Autorzy wskazali konkretne implikacje kliniczne do pracy z rodzinami dotkniętymi rodzicielską chorobą psychiczną.

Koncepcję resilience poddawano również wyjaśnianiu w aspekcie występowania chronicznej choroby dziecka (Lee i in. 2004). Badacze zastosowali trzy fazy hybrydowego modelu rozwoju koncepcji: teoretyczną, terenową i analityczną. W fazie terenowej przebadano jedenastu rodziców dzieci przewlekle chorych będących pacjentami oddziału onkologii dziecięcej w Korei Południowej. Przeprowadzono jedenaście wywiadów pogłębionych, a poddane analizie dane wskazały na atrybuty resilience rodziny. Dokonano ich konceptualizacji, w wyniku której wskazano cztery wymiary atrybutów resilience rodziny. Są nimi: wewnętrzne cechy rodziny, cechy członków rodziny związane z cechami rodziny, reakcja na stres oraz orientacja zewnętrzna.

M. Brett i in. (2010) prowadzili badania mające na celu zbadanie związku pomiędzy resilience rodziny a podatnością na wystąpienie u dzieci zespołu stresu pourazowego (*posttraumatic stress disorder* – PTSD) wywołanego katastrofą naturalną, włączając w analizy również takie czynniki, jak np. wcześniejsza choroba psychiczna dziecka czy powiązania społeczne. Przebadano 568 dzieci uczęszczających do szkoły podstawowej, trzy miesiące po tym, jak w miejscowości, w której mieszkają – North Queensland w Nowej Zelandii – uderzył cyklon. Badania wskazały na istotny związek pomiędzy niskim resilience rodziny a problemami emocjonalnymi oraz czasem trwania problemów psychicznych dziecka powyżej 12 miesięcy. Jednak nie stwierdzono związku pomiędzy tymi zmiennymi a zwiększonym prawdopodobieństwem wystąpienia PTSD, co może skłaniać badaczy do kolejnych, bardziej złożonych analiz. Zauważono jednak, że to dziewczęta są bardziej narażone na wystąpienie stresu pourazowego, biorąc pod uwagę ich postrzeganie zagrożenia dla siebie i innych.

W kontekście funkcjonowania rodzin z dziećmi z niepełnosprawnością w resilience rodziny upatruje się przyczyny lub mediatora pozytywnej adaptacji (Patterson 1991). Resilience rodziny jest postrzegany w tym zakresie jako system, który prawidłowo przystosował się do przewlekłego stresu związanego z potrzebami dziecka związanymi z jego niepełnosprawnością, jak i przyczyną lub pośrednikiem rozwoju psychospołecznego dzieci oraz jego indywidualnego resilience. Niepełnosprawność stwarza wiele unikalnych trudności, które wyzwalają specyficzne aspekty resilience rodziny. J.M. Patterson (1991) wskazuje ich dziewięć:

- równoważenie choroby z innymi potrzebami rodziny;
- utrzymywanie jasnych i wyraźnych granic;
- rozwijanie kompetencji komunikacyjnych;
- nadawanie sytuacjom pozytywnego znaczenia;

- zachowanie rodzinnej elastyczności;
- utrzymywanie zaangażowania w rodzinę jako jednostkę;
- angażowanie się w aktywne radzenie sobie;
- utrzymywanie integracji społecznej;
- rozwijanie współpracy z profesjonalistami.

Badania nad resilience rodziny obejmują także sposoby funkcjonowania rodzin z dziećmi z zaburzeniami należącymi do spektrum autyzmu. Opieka nad dzieckiem z zaburzeniami ze spektrum autyzmu może mieć negatywny wpływ na całą rodzinę (Greeff, Walt 2010). Zaobserwowano jednak, że podczas gdy jedne rodziny doświadczają znacznych trudności w radzeniu sobie z codziennymi przeciwnościami, inne radzą sobie wyjątkowo dobrze. Wskazuje się na transformacyjne znaczenie posiadania dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu dla rodziny (Clow 2016). Podkreślono, że czynniki, takie jak: wspólnota, wsparcie, adaptacja, akceptacja, pozytywność i sposoby postrzegania normalności stanowią niektóre ze źródeł resilience rodzin, w których dzieci doświadczają autyzmu. Wiedza na temat sposobów radzenia sobie z przeciwnościami wynikającymi z choroby dziecka daje możliwość ich głębszego poznania i zrozumienia, w konsekwencji – poszukiwania mocnych stron rodzin dzieci z zaburzeniami należącymi do spektrum autyzmu i wykorzystywania ich w codziennym funkcjonowaniu, w postrzeganiu pozytywnych skutków negatywnych zdarzeń.

W ostatnich latach dużo uwagi poświęca się możliwościom eksploracji badawczych w zakresie resilience rodzin w aspekcie doświadczanej straty bliskiej osoby i przeżywania żałoby (Walsh 2019). Śmierć członka rodziny to traumatyczne zdarzenie i głęboka strata, które może prowadzić do zaburzeń w funkcjonowaniu całej rodziny oraz poszczególnych jej członków. Stosując ramy resilience rodziny można zidentyfikować czynniki ryzyka związane z niewłaściwą adaptacją w sytuacji utraty bliskiej osoby, a także procesy transakcyjne sprzyjające pozytywnej adaptacji, silniejszym więzom rodzinnym i pozytywnemu wzrostowi.

Resilience rodziny to nie tylko zarządzanie stresem w obliczu trudnych życiowych wyzwań, ale także potencjał do rozwoju osobistego i relacyjnego, transformacji i pozytywnego wzrostu. Analizy prowadzone w ostatnich dekadach wskazują, że pary i rodziny, które pozytywnie zaadaptowały się w sytuacji stresu lub traumatycznych zdarzeń, stają się silniejsze, mocniej kochające i lepiej radzą sobie w obliczu przyszłych wyzwań (Walsh 2016).

Chicago Center for Family Health zrealizowało wielopoziomowy program profilaktyki zorientowany na resilience. Programem objęto 1000 młodych ludzi (10–14 lat), którzy zostali zidentyfikowani jako wysoce narażeni na zaangażowanie w działalność gangów. Genogramy zorientowane na resilience (ang. *resilience-oriented genograms*) stanowiły narzędzie do oceny rodziny w kontekście zagrażającego jej ryzyka, czynników problemowych, mocnych stron i zasobów w domu oraz

poza nim (McGoldrick i in. 2008). Wskazano, że w procesach rodzinnych działania ochronne, zapobiegawcze i promocyjne pokrywają się i synergizują. Przykładowo w przypadku jednej z rodzin chłopca, wstępnie określono ją jako negatywną, gdyż jego ojciec i brat byli aktywnymi członkami gangu, a matka pracując pełnoetatowo nie miała możliwości monitorować działań syna. Wywiad z genogramem ujawnił jednak, że w przypadku tej rodziny rolę monitorującą i mentorską pełni wujek chłopca, który wcześniej był członkiem gangu i spędził czas w więzieniu, po czym diametralnie zmienił swoje dotychczasowe życie, angażując się we wsparcie chłopca, zmniejszając tym samym czynniki ryzyka oraz wspierając chłopca w działaniach na rzecz pozytywnej wizji jego przyszłości.

Pojęcia związane z resilience rodziny

C.S. Henry, A.S. Morris i A.W. Harrist (2015) przedstawiły syntetycznie pojęcia związane z resilience rodziny w formie tabelarycznej oraz wskazały na ich definicje odnosząc się do tekstów źródłowych. Poniższa tabela 1 zawiera zestawienie dokonane przez autorki, jak i ich polskie tłumaczenie.

Tabela 1. Pojęcia i definicje związane z resilience rodziny

Pojęcie	Termin angielski	Definicja	Odsyłacz
Resilience rodziny, adaptacja, ekosystemy i związane z nimi warunki <i>Family Resilience, Adaptation, Ecosystems, and Related Terms</i>			
Zadania rozwojowe	Developmental tasks	Wskaźniki postępu w kierunku osiągnięcia kompetencji w zakresie określonych ekosystemów (wiek, czas, kultura, społeczeństwo)	Masten, Coatsworth 1998; Walsh 1998
Funkcje rodziny	Family functions	Potrzeby poszczególnych członków rodziny lub społeczności zaspakajane przez rodziny, a zdefiniowane w ekosystemach	Patterson 2002
Kompetencje rodziny	Family competence	Normatywny postęp w cyklu życia jednostki i rodziny, wzorcowe relacje, które pomagają rodzinom spełniać ich funkcje	Masten, Coatsworth 1998; Patterson 2002
Resilience rodziny	Family resilience	Procesy i wyniki związane z przeciwstawianiem się, zarządzaniem lub przywracaniem równowagi w systemie rodzinnym po wystąpieniu znacznego ryzyka	Boss 2001; Hawley, DeHaan 1996
Odporność na stres i przeciwności	Resistance to stress/adversity	Potencjał rodziny dotyczący wytrzymywania lub kierowania w przypadku wystąpienia znacznego ryzyka	Rutter 1987; Walsh 2012

Pojęcie	Termin angielski	Definicja	Odsyłacz
Efekt zahartowania	Steeling effects	Wzmocnienie na skutek skutecznego przeciwdziałania znaczącym zagrożeniom	Rutter 2012
Adaptacja	Adaptation	Poziom kompetencji jednostek, podsystemów rodzinnych oraz ekosystemów rodzinnych po ekspozycji na znaczne ryzyko	Patterson 2002; Masten, Coatsworth 1998
Pozytywna adaptacja	Bonadaptation	Adekwatne funkcjonowanie systemu rodzinnego oraz indywidualnych kompetencji po ekspozycji na znaczne ryzyko	H.I. McCubbin, Patterson 1983
Negatywna adaptacja	Maladaptation	Niewystarczające funkcjonowanie systemu rodzinnego po ekspozycji na znaczne ryzyko	H.I. McCubbin, Patterson 1983
Trajektorie	Trajectories	Ścieżka kompetencji przed, w trakcie i po (krótko- lub długoterminowym) znacznym ryzyku	Rutter 1987
Punkty zwrotne	Turning points	Punkty przechyłu w sytuacji, gdy trajektoria zmienia kierunek w odniesieniu do ryzyka i adaptacji	Rutter 1987
Kaskady	Cascades	Przepływ kompetencji, ryzyka, resilience, ochrony lub podatności na zagrożenia w różnych dziedzinach i czasie, dotyczy co najmniej trzech dziedzin i czasów	Masten, Cicchetti 2010
Ekosystem	Ecosystem	Społeczno-psychologiczno-biologiczne konteksty systemów rodzinnych	Boss 2001; Masten 2007; Walsh 1998
Rodzinne systemy adaptacyjne	Family adaptive systems	Interakcje rodzinne mające na celu rozwijanie i regulowanie kluczowych dziedzin codziennego życia rodziny – w tym między innymi znaczenia, emocji, kontroli, utrzymania i reakcji na stres.	
Ryzyko rodziny, wrażliwość rodziny i związane z nimi warunki <i>Family Risk, Family Vulnerability, and Related Terms</i>			
Podatność/wrażliwość rodziny	Family vulnerability	Warunki, w których systemy rodzinne są bardziej narażone na trudności związane z ryzykiem rodzinnym	Boss 2001; Rutter 1987
Stresory rodzinne	Family stressors	Wyzwania związane z adaptacją rodziny takie jak codzienne kłopoty, napięcia, trudności, niejasności lub wymagania rodziny	Hill 1958; Boss 2001; Walsh 1998
Stresory pionowe	Vertical stressors	Przewlekłe napięcia takie jak warunki fizyczne lub psychiczne, niepoprawnie funkcjonujące systemy emocji w rodzinie, ubóstwo, konflikt między pracą a rodziną, status lub społeczne „izmy”	McGoldrick, Shibusawa 2012

Pojęcie	Termin angielski	Definicja	Odsyłacz
Stresory poziome	Horizontal stressors	Poważne trudności takie jak wydarzenia historyczne, przeciwności losu, urazy, zmiany w cyklu życia rodziny, zmiany w składzie rodziny, jej strukturze lub organizacji	McGoldrick, Shibusawa 2012
Codzienne trudności	Daily hassles	Codzienne czynności lub niedogodności, które mogą zwiększać stres rodzinny	Patterson 2002
Ryzyko rodzinne	Family risk	Połączenie rodzinnych czynników stresogennych lub katalizatorów stresu rodzinnego, zasobów i postrzegania zwiększonego zakresu negatywnych skutków	Hawley, DeHaan 1996
Stres rodzinny	Family stress	Presja wywierana na system rodziny, opierająca się na interakcji czynników stresogennych w rodzinie, posiadanych zasobów i ich postrzegania	Hill 1958; Boss 2001
Znaczące ryzyko	Significant risk family crisis or family adversity	Stresory rodzinne, zasoby i postrzeganie łączące się w celu zakłócania funkcjonowania rodziny	Boss 2001; Patterson 2002; Masten <i>et al.</i> 2009; Rutter 1987
Kumulacja czynników stresogennych	Pile-up	Skumulowane ryzyko na skutek działania jednego lub wielu czynników stresogennych w rodzinie oraz podejmowane wysiłki na rzecz zarządzania wynikającymi z nich wymaganiami	Hill 1958; H.I. McCubbin, Patterson 1983
Łańcuch ryzyka	Risk chain	Zwiększona podatność na dwa lub więcej rodzajów ryzyka w następstwie głównego znaczącego ryzyka – rodzaj kaskady	Rutter 1987
Ochronne i promocyjne kompetencje rodziny <i>Family Protection and Promotion of Competence</i>			
Ochrona rodziny	Family protection	Zasoby rodzinne, procesy lub mechanizmy przeciwdziałające zagrożeniom rodzinnym, które w normalnych warunkach mogą prowadzić do złej adaptacji	Rutter 1987
Zasoby rodzinne	Family resources	Możliwości/zasoby/zdolności społeczne, psychologiczne, biologiczne i inne, które mogą wzmocnić kompetencje rodzinne i resilience rodziny przy znaczącym ryzyku	Boss 2001; Hill 1958; Patterson 2002
Rodzinne procesy zasobnościowe (majątek)	Family promotive processes (asset)	Zasoby rodziny, które ułatwiają funkcjonowanie kompetencji rodzinnych	Masten <i>et al.</i> 2009

Pojęcie	Termin angielski	Definicja	Odsyłacz
Czynnik ochrony rodziny	Family protective factor	Stosunkowo stabilne zasoby rodzinne (family member adoption status, genetics), specyficzne zmienne w badaniach odzwierciedlające ochronę rodziny	Rutter 1987; Masten, Cutuli, Herbers, Reed 2009
Rodzinne procesy ochronne	Family protective processes	Zasoby rodzinne zmobilizowane lub rozwinięte w celu modyfikacji ryzyka, ograniczenia łańcuchów ryzyka lub kaskad oraz wspierania kompetencji pomimo znacznego ryzyka	Masten <i>et al.</i> 2009; Rutter 1987
Znaczenia rodzinne	Family meanings	Postrzeganie, które dzielą członków rodziny powstałe w wyniku interakcji rodzinnych, służące jako podstawa do przeciwdziałania ryzyku	Patterson 2002; Patterson, Garwick 1994
Rodzinne znaczenia sytuacyjne	Family situational meaning	Definicje sytuacji rodzinnych oparte na rodzinnych doświadczeniach i ich interpretacji; rodziny często redefiniują je jako część procesu	Hill 1958
Tożsamość rodzinna	Family identity	Postrzeganie swojej wyjątkowości przez rodzinę w obrębie jej ekosystemów	Patterson, Garwick 1994
System schematów i przekonań rodzinnych	Family world view (family schema or family belief system)	Abstrakcyjne przekonania o świecie i funkcjonowaniu rodzin i ekosystemów, często połączone z rodzinnymi reakcjami na stresory i nawarstwienie jako element resilience	Patterson, Garwick 1994

Źródło: tłum. własne na podstawie: C.S. Henry, AS. Morris, A.W. Harrist (2015). Family Resilience: Moving into the Third Wave, „Family Relations”, vol. 64, iss. 1, s. 22–43, <https://doi.org/10.1111/fare.12106>.

H.I. McCubbin i M.A. McCubbin (1996) zaproponowali model resilience rodziny opierający się na czynnikach chroniących, prowadzących do przystosowania i adaptacji pomimo obecności czynników ryzyka i doświadczania stresu. Według nich proces adaptacji jest zależny od podatności rodziny na nadmierny stres, zdolności rodziny do rozwiązywania problemów, znaczenia, jakie rodzina przypisuje konkretnemu stresorowi oraz obecności dodatkowych zasobów.

W skład komponentów modelu odporności rodziny (Henry, Struckmeyer 2017) wchodzi takie czynniki, jak: znaczące ryzyko (*significant risk*), ochrona (*protection*), wrażliwość (*vulnerability*), adaptacja (*adaptation*) w kontekście specyficznych sytuacji, bieżąca dynamika rodziny (*on-going family dynamics*). Ryzyko, ochrona, podatność i adaptacja są postrzegane jako występujące na wielu poziomach systemów rodzinnych. Znaczące ryzyko występuje wówczas, gdy rodzina zauważa brak równowagi pomiędzy powinnościami a możliwościami ich spełnienia, co stanowi zagrożenie dla krótko- i długoterminowych kompetencji w jednym lub kilku obszarach życia rodzinnego (Henry i in. 2015). Znaczące ryzyko może

wiązać się ze zmianą statusu, specyficznymi stresorami lub kombinacją trzech lub więcej rodzajami ryzyka (Rutter 2012). Określone czynniki stresujące mogą pojawić się w różnych momentach cyklu życia rodziny i zakłócać jej bieżące funkcjonowanie. Ochrona rodziny to czynnik uruchamiany w obliczu przeciwności losu. Rodziny mogą wówczas zmobilizować swoje zasoby, rozwinąć lub uzyskać dostęp do pomocy, aby właściwie funkcjonować pomimo znacznego ryzyka. Podatność na zranienie/wrażliwość rodziny dotyczą wyzwań lub wymagań, które wykraczają poza stresory i zwiększają prawdopodobieństwo negatywnych rezultatów w poradzeniu sobie w obliczu przeciwności losu (Henry i in. 2015). Mogą to być ograniczone zasoby finansowe, alkoholizm, problemy zdrowotne (inne niż główny czynnik stresujący), zmiany strukturalne w rodzinie. Adaptacja rodziny to zdolność rodziny i jej członków do kompetentnego funkcjonowania zarówno w perspektywie krótko-, jak i długoterminowej pomimo ekspozycji na znaczne ryzyko (Henry, Struckmeyer 2017). Rodzinne znaczenia sytuacyjne powstają, gdy członkowie rodziny współdziałając nadają wspólne znaczenie sytuacji, w której się znaleźli (Patterson 2002). Rodzina nadaje wspólne znaczenie np. trudnym wydarzeniom, których doświadcza. C.S. Henry i K.M. Struckmeyer (2017) podają, że w sytuacji, gdy w konsekwencji wypadku samochodowego członek rodziny doznaje urazu i musi korzystać z wózka inwalidzkiego, jedna rodzina może nadać temu zupełnie inne znaczenie niż druga. Istnieje wiele sposobów definiowania resilience rodziny, a różne koncepcje nawiązują do zróżnicowanych kategorii poznawczych, które mogą odnosić się do zasobów rodziny, postrzegania znaczenia doświadczanych stresujących, czasem granicznych zdarzeń.

Zakończenie

Koncepcja resilience rodziny otwiera nowe możliwości eksploracji badawczych w różnych obszarach. Pytanie, w jaki sposób rodziny oddziałują na resilience swoich członków, jest szczególnie istotne w aspekcie rozważań nad możliwościami interwencji w celu poprawy resilience, w przypadku populacji marginalizowanych ze względu na swoje ograniczenia osobiste, bariery społeczne i strukturalne (Hadfield, Ungar 2018). Dotyczy to między innymi osób z różnym rodzajem niepełnosprawności, osób wykluczonych społecznie ze względu na biedę czy bezrobocie, mniejszości kulturowych czy etnicznych, członków rodzin wojskowych, policjantów, lekarzy. Szeroki wachlarz możliwości upatruje się w badaniach nad resilience rodziny przez pracowników służby zdrowia, pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów, szczególnie w przypadku podejść interdyscyplinarnych (np. medycznych, społecznych, edukacyjnych). Specjaliści w trakcie pracy

z rodzinami dotkniętymi negatywnymi zdarzeniami lub narażonymi na nie mogą stosować różne podejścia mające na celu wzmocnienie pozytywnego potencjału poszczególnych członków rodziny i całego systemu rodzinnego, aby pomóc skutecznie radzić sobie w obliczu przeciwności losu. Badacze postulują o zintegrowanie różnych ujęć resilience – analizowanego zarówno z perspektywy indywidualnej, jak i rodzinnej, aby rozważania nad tą koncepcją były jeszcze głębsze i wielowymiarowe (Masten 2018). Nadzieje dotyczące dalszego rozwoju badań nad resilience dotyczą potrzeby zintegrowania podejść do tej koncepcji, tak aby jak najlepiej wykorzystywać zdobytą w drodze analiz teoretycznych oraz badań wiedzę w celu promowania zdrowego rozwoju – całych rodzin i poszczególnych ich członków. Duży potencjał upatruje się nad badaniami, w jaki sposób ciąża i wczesne dzieciństwo warunkują resilience dzieci – biorąc pod uwagę np. czynniki stresogenne czy odżywianie. Doty i in. (2017) proponują **kaskadowy model resilience**, oparty na wyjaśnieniu, w jaki sposób interwencje skoncentrowane na rodzicielstwie mogą pozytywnie stymulować zmiany w systemach łączących dzieci i rodziny, podkreślając znaczącą rolę, jaka przypisywana jest w tym zakresie wsparciu społecznemu. Koncepcja resilience rodziny daje zatem szerokie spektrum możliwości eksploracyjnych, a wielowymiarowe analizy pozwalają zrozumieć resilience rodziny i jego uwarunkowania.

Bibliografia

- Black K., Lobo M. (2008), *A conceptual review of family resilience factors*, *Journal of Family Nursing*, 14 (1).
- Boyd-Franklin N., Karger M. (2012), *Intersections of race, class, and poverty* [w:] F. Walsh (red.), *Normal family processes: Growing diversity and complexity* (4th ed.), Guilford Press New York, 273–296.
- Bronfenbrenner U. (1979), *The ecology of human development*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Byra S. (2019), *Niepełnosprawność ruchowa w paradygmacie pozytywnie ukierunkowanym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Chan R.C. (2000), *How does spinal cord injury affect marital relationship? A story from both sides of the couple*, *Disability and Rehabilitation*, 22 (17): 764–775.
- Clow A. (2016), *Growing Together: Stories of resilience in families of children with autism*, Manchester Metropolitan University, e-space.mmu.ac.uk (dostęp: 15.04.2019).
- Coyle J.P., Nochajski T., Maguin E., Safyer E., DeWi, D., Macdonald S. (2009), *An exploratory study of the nature of family resilience in families affected by parental alcohol abuse*, *Journal of Family Issues*, vol. 30(12), s. 1606–1623, <http://jfi.sagepub.com/content/early/2009/06/30/0192513X09339478>.
- Doty J.L., Davis L., Arditti J.A. (2017), *Cascading resilience: Leverage points in promoting parent and child well-being*, *Journal of Family Theory and Review*, 9 (1): 111–126, doi:10.1111/jftr.12175.

- Greeff A.P., Walt K. (2010), *Resilience in Families with an Autistic Child, Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 45 (3): 347–355.
- McDermott B.M., Cobham V.E., Berry H., Stallman H.M. (2010), *Vulnerability Factors for Disaster-Induced Child Post-Traumatic Stress Disorder: The Case for Low Family Resilience and Previous Mental Illness*, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 44 (4): 384–389, <https://doi.org/10.3109/00048670903489916>.
- Hadfield K., Ungar M. (2018), *Family resilience: Emerging trends in theory and practice*, *Journal of Family Social Work*, vol. 21, iss. 2: 81–84, doi: 10.1080/10522158.2018.1424426.
- Hawley D.R., DeHaan L. (1996), *Toward a definition of family resilience: Integrating life-span and family perspectives*, *Family Process*, 35: 283–298, doi:10.1111/j.1545-5300.1996.00283.x.
- Henry C.S., Morris A.S., Harrist A.W. (2015), *Family Resilience: Moving into the Third Wave*, *Family Relations*, vol. 64, iss. 1: 22–43, <https://doi.org/10.1111/fare.12106>.
- Henry C.S., Struckmeyer K.M. (2017), *Research update for practioners: Family Resilience*, *CFLE Network*, 29 (2): 19–21, 24.
- Martin A., Njoroge W. (2005), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*, *American Journal of Psychiatry*, 162 (8): 1553-a.
- Masten A.S. (2007), *Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth waverises*, *Development and Psychopathology*, 19 (3): 921–930, doi:10.1017/S0954579407000442.
- Masten A.S. (2018), *Resilience Theory and Research on Children and Families: Past, Present and Promise*, *Journal of Family Theory and Rewiev*, 10: 12–31, doi: 10.1111/jftr.12255.
- Masten A.S., Cicchetti D. (2016), *Resilience in development: Progress and transformation* [w:] D. Cicchetti (red.), *Developmental psychopathology* (3rd ed.), Wiley & Sons, New Jersey-Toronto, 4: 271–333.
- Masten A. S., Monn A.R. (2015), *Child and family resilience: A call for integrated science, practice, and professional training*, *Family Relations*, 64 (1).
- Masten A.S., Tellegen A. (2012), *Resilience in developmental psychopathology: contributions of the Project Competence Longitudinal Study*, *Development and Psychopathology*, 24 (2): 345–361, doi: 10.1017/S095457941200003X.
- McCubbin H.I., McCubbin M.A., Thompson A.I., Han S., Allen C.T. (eds.), *Families under stress: What makes them resilient*, <http://www.1.xyfernct.org/prog/fam/97-McCubbin-resilient.html>.
- McCubbin L.D., McCubbin H.I. (2013), *Resilience in ethnic family systems: A relational theory for research and practice* [w:] D. Becvar (red.), *Handbook of family resilience* Springer, New York, NY, 175–195.
- McCubbin M.A., McCubbin H.I. (1988), *Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity*, *Family Relations*, 37: 247–254.
- McCubbin M.A., McCubbin H.I. (1996), *Resilience in families: a conceptual model of family adjustment and adaptation in response to stress and crisis* [w:] H.I. McCubbin, A.I. Thomson, M.A. McCubbin (red.), *Family assessment: resiliency, coping and adaptation-inventories for research and practice*, University of Wisconsin System, Madison, 1–64.
- McGoldrick M., Gerson R., Petry S. (2008), *Genograms: Assessment and intervention* (3rd ed.), Norton, New York, NY.
- Patterson J.M. (1991), *Family Resilience to the Challenge of a Child's Disability*, *Pediatric Annals*, 20 (9): 491–499, doi:10.3928/0090-4481-19910901-08.

- Patterson J.M. (2002), *Integrating family resilience and family stress theory*, *Journal of Marriage and Family*, 64: 349–360, doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x.
- Power J., Goodyear M., Maybery D., Reupert A., O’Hanlon B., Cuff R., Perlesz A. (2016), *Family resilience in families where a parent has a mental illness*, *Journal of Social Work*, 16 (1): 66–82, doi: 10.1177/1468017314568081.
- Rutter M. (2012), *Resilience: Causal pathways and social ecology* [w:] M. Unger (red.), *The social ecology of resilience: A handbook of theory and practice*, Springer, New York, NY, 33–42, doi:10.1007/978-1-4614-0586-3_3.
- Saltzman W.R., Lester P., Beardslee W.R., Layne C.M., Woodward K., Nash W.P. (2011), *Mechanisms of risk and resilience in military families: Theoretical and empirical basis of a family-focused resilience enhancement program*, *Clinical Child & Family Psychology Review*, 14 (3): 213–230, doi:10.1007/s10567-011-0096-1.
- Simon J., Murphy J., Smith S. (2005), *Understanding and fostering family resilience*, *The Family Journal*, 13: 427–435.
- Ungar M. (2004), *The importance of parents and other caregivers to the resilience of high-risk adolescents*, *Family Process*, 43: 23–41.
- Walsh F. (2006), *A Family resilience: A framework for clinical practice*, *Family Process*, 42: 1–18.
- Walsh F. (2016), *Strengthening family resilience* (3rd ed.), Guilford Press, New York.
- Walsh F. (red.) (2009), *Spiritual resources in family therapy* (2nd ed.), Guilford Press, New York.
- Weber J.G. (2011), *Individual and family stress and crises*, Sage, Thousand Oaks, CA.